
ÚJKOR

A parlamentarizmus a XX. század eleji oroszországi konzervatívok ideológiájában

I. V. Omeljancsuk tanulmánya bevezetőjében rámutat, hogy a parlamentarizmusnak az orosz jobboldali politikai ideológiában és gyakorlatban elfoglalt helyének vizsgálata ma is aktuális. Szerinte azt is figyelembe kell venni, hogy ez a tematika jóval az 1905. augusztus 6-i és október 17-i cári manifesztumok előtt megjelent az oroszországi ideológiai harcban. 1896-ban K. P. Pobedonoszev a Szent Szinódus főügyésze kifejtette, hogy a néphatalom eszméje az egyik leghamisabb politikai tétel, mivel a hatalom ténylegesen nem lehet a népé. A későbbiekben az orosz jobboldali ideológiában azt hangsúlyozták, hogy a parlamenti demokráciákban az egész nép helyett a pártok révén csak a lakosság leggazdagabb részének érdekei érvényesülnek. A parlamenti többséggel hozott döntéseket az erő pozíciójából történő lépéseknek tartották, amelyekkel szemben a kisebbség ugyanúgy védtelen, mintha azokat egy személy hozta volna. A jobboldaliak M. P. Pogogyin és a szlavofilok eszméire támaszkodva megkísérelték bebizonyítani, hogy a parlamentarizmus a nyugati államok sajátosságaiból ered. M. V. Lebegyev, az Orosz Gyűlés odesszai képviselője szerint az európai parlamentarizmus távol áll az igazi szabadságtól és nem a békés fejlődést, hanem az ádáz harcot testesíti meg, illetve annak folyamánya. Lebegyev úgy gondolta, hogy Oroszországban a parlamentarizmus bevezetésének első következménye a főhatalom meggyengülése lenne. A konzervatívok rámutattak, hogy az orosz nemzeti hagyományoktól és politikai kultúrától eltérő parlamentáris intézmények csak bajt okoznának az országnak. A monarchisták kifejtették, hogy a parlamenti rendszer olyan államokban nem működhet jól, amelyek nagy területen fekszenek, és nagyon különböző kultúrák, szokások, hagyományok és nyelvek léteznek. V. A. Gringmut az Osztrák–Magyar Monarchia kapcsán rámutatott, hogy az ilyen „összetákolt államokat”, amelyekben különböző népek élnek, a parlamentarizmussal milyen veszélyek fenyegetik. Gringmut szerint Oroszországban a parlamenti rendszer bevezetése gyors katasztrófához vezetne.

A konzervatívok többsége elvileg hibásnak tartotta a népnek az államigazgatásba való bevonását. Ugyanakkor a parlamentarizmust bírálva, a monarchisták nem tagadták, hogy szükség van a cár és a nép „egységére”, de ezt nem parlamenti típusú intézményekkel kívánták megteremteni. 1902–1905-től a jobboldal, a belügyminiszterek támogatására is számítva, az előbbi célra az Országos Gyűlést (Zemszkij szobor) tartotta a legalkalmasabbnak. Így vélekedett például 1905 januárjában az Orosz Gyűlés (Russzkoje szobranijje) harkovi összejövetelén G. A. Secskov. Szerinte az új Országos Gyűlés lehetne az orosz államiság lényegi elemeit összekapcsoló intézményi forma, amely nem korlátozná az egyeduralmi kormányzást, hanem harmonikusan együttműködne vele. 1905 februárjában az ismert történész, D. I. Ilovajszkij az Orosz Emberek Szövetségéből (Szojuz russzkih ljugyej) kidolgozta a legfelső állami intézmények átalakításának tervzetét. Eszerint az új Nagy Zemsztvo Dumába csak az orosz kormányzóságok lakói közül és kizárólag pravoszláv vallásúak kerülhetnének be.

Omeljancsuk hangsúlyozza, hogy az Országos Gyűlés visszaállítását a „föld és a hatalom” egysége elérése érdekében nemcsak a szlavofil szellemiségű hagyományörzők szorgalmazták, hanem a progresszisták is, akik a társadalmi erőknél az államigazgatásba való bevonása hatékony eszközeként az oroszországi parlamentarizmushoz vezető első lépésként értékelték. A konzervatívok többsége ellenezte, hogy bármilyen képviselői intézmény jöjjön létre, attól tartva, hogy törvényhozó szerv lesz belőle. A jobboldali publicista N. A. Pavlov attól tartott, hogy az Országos Gyűlés segítségével Sz. Ju. Witte alkotmányos rendszert vezet be. Nem tartotta jónak az Országos Gyűlés összehívását Csernyajev, Tyihomirov és Gringmut sem. Az utóbbi profétikusan arról írt, hogy vagy lázadás lesz, vagy az egyeduralmat demokratikus, szocialista forradalom dönti meg. Az Országos Gyűléssel szemben foglalt állást A. Sz. Vjazigin is. Szerinte a Moszkvai Oroszország időszakától eltérően a XX. század elejére az orosz társadalom széttagolódott és az egységesítést az Országos Gyűlés nem segíti elő, sőt épp fordítva, még nagyobb elégedetlenségre vezet.

Az oroszországi konzervatívok nem lelkesedtek a tanácsadói jogkörű „buligini дума” összehívásáról szóló manifesztumért sem. A. Sz. Vjazigin szerint Buligin tervezete a parlamentarizmus fele tett lépést és a korlátlan monarchiától való meghátrálást jelentett. A törvényhozói jogú дума létrehozásáról szóló 1905. október 17-i cári kiáltvány váratlanul érte az orosz jobboldalt. Igaz, Omeljancsuk azt is hangsúlyozza, hogy egyes monarchisták a dumában a hivatali bürokrácia önkényével szembeni új harci eszközt is láttak, amivel le lehet rombolni a cár és a nép közötti válaszfalakat. Az

orosz közvélemény az október 17-i kiáltványt az alkotmányos monarchia irányába tett első lépésként fogta fel, ami ellen a konzervatívok tiltakoztak, szerintük ugyanis a cári egyeduralkodás azután se változott. Értelmezésük alapján a főhatalom nem a cáré, de nem is a népé, hanem Istené Oroszországban. A cárok legfőbb hatalmát nem lehet megváltoztatni, csökkenteni: ez törvénytelen és jogilag lehetetlen. Az Orosz Nép Szövetségének jövőbeli elnöke, A. I. Dubrovin úgy vélte, hogy a manifesztum nem taktikai siker, hanem a hatalom hibája. Noha a parlamentarizmust a konzervatívok elvetették, a dumáról szóló cári manifesztum ellen, mint hű alattvalók, nem léphettek fel. Ezt a kettősséget fejezte ki az Orosz Monarchikus Párt (Russzkaja Monarhicseszka Partyija) vezetője Gringmut kijelentvén, hogy sem a választásokat, sem a dumát nem ismeri el, de az államfő törvényének engedelmeskedniük kell.

A monarchisták előtt álló dilemma úgy oldódhatott meg, ha az orosz parlament tanácsadói jogkörű intézménnyé alakul, amit a szélsőjobboldal egészen a februári forradalomig megpróbált elérni. Az Orosz Emberek Szövetségének programjában kifejtették, hogy a дума törvényhozói jogait nem a történelmi szükségszerűség inspirálta, és nem felel meg az orosz nép sajátosságainak. 1906. október elején a szövetség kijevi kongresszusán a 1905-ös manifesztummal kapcsolatban az is elhangzott, hogy az élet maga semmisíti meg a szükségtelen állami aktusokat. Miután a hatalom nem sietett követni a jobboldali tanácsait, ki kellett békülniük a legfelső akarat által létrehozott népképviseléssel. A változtatásra való képtelenségüket úgy próbálták tompítani, hogy a törvényhozó дума helyett különféle megszépített kifejezéseket használtak. A jobboldal kényes helyzetéből úgy igyekezett kiutat találni, hogy nem vitatta a дума létezésének törvényszerűségét és kompetenciáját, ehelyett azt hangoztatta, hogy a dumai delegáltak nem az orosz nép igazi képviselői. Az I. Állami Duma feloszlatása után a jobboldalon azt állították, hogy a дума tagjai elárulták az orosz érdekeket és a külső és a belső ellenség szolgálatába álltak. Egyébként maga a hatalom is elismerte, hogy „rossz a дума személyi összetétele”, amin az új miniszterelnök, Sztolipin próbált javítani.

A II. Állami Duma az előzőnél még radikálisabb lett. Erre röviddel a дума megnyitása után az Orosz Nép Szövetségének főtanácsa körlevelet küldött a helyi szerveknek, hogy kérjék a cártól és a miniszterelnöktől a дума gyors feloszlatását és a választási törvény megváltoztatását. Omeljancsuk rámutat, hogy a jobboldalon kibontakozó tiltakozó táviratok hatását nem szabad leértékelni. Ezek elősegítették a hatalmi lépések társadalmi támogatottságát és a hamarosan bekövetkező június harmadiki fordulat legitimitációját. A népképvi-

selettel kapcsolatos intézkedések felülvizsgálatát legkövetkezetesebben L. A. Tyihomirov képviselte. Az orosz politikai rendszer új, dumai eleme pozitívumai mellett azt emelte ki, hogy ugyanakkor megrendült az intézményrendszer két fontos pillérének, a cári egyeduralomnak és az egyháznak a pozíciója. Ebben a helyzetben egyedüli kiútnak „a képviseleti intézmények monarchikus szellemben történő gyors átalakítását” tartotta. Tyihomirov tervezete szerint a legfelső képviseleti szerv a Törvényhozó Tanács lenne, amelynek tagjait egyrészt a cár jelölné ki, másfelől magas műveltségi és társadalmi-szolgálati cenzus alapján választanák őket. A tanácsot egy másik testület egészítené ki: a Népi Duma. Omeljancsuk rámutat, hogy Tyihomirov határozottan elvetette a parlamentarizmus egyik sarokkövének számító képviselői sérthetetlenség elvét. A terv szerint politikai jogokkal csak az oroszok rendelkeznének. Tyihomirov tervezete nem részesült széleskörű társadalmi támogatottságban, és még a jobboldalon belül is voltak ellenzői. K. N. Paszhalov a tyihomirovi tanáccsal kapcsolatban kifejtette, hogy az egyeduralmi rendszerben a törvényhozó hatalom teljes egészében a cárt illeti meg, mellette nem létezhet semmilyen más törvényhozó szerv. Paszhalov úgy vélte, hogy a műveltségi cenzus nem biztos, hogy garantálná az állami tevékenységre való alkalmasságot.

Az első két дума tapasztalata meggyőzte a kormányzatot, hogy az új дума lojalitásának biztosítására változtatni kell a törvényhozáson, amit azonban nem kardinális reformmal, hanem csak a választási törvény átalakításával akart elérni, amelyről a monarchisták azt gondolták, hogy a kormány megállt félfúton. A jobboldal az új választási törvény alapján megválasztott harmadik, „leghűségesebb alattvalói” dumát is negatívan értékelt. Sok monarchista úgy vélte, hogy az új дума az oroszországi parlamentarizmus megerősödését segíti elő, ami nem felel meg a jobboldal stratégiai céljainak. A III. Állami Duma működési idejének végén a népképviselő megreformálására irányuló követelések a jobboldalon tovább erősödtek, amiben a Moszkvai Hírnök (Moszkovszkije vedomosztyi) szerkesztőjeként főszerepet játszott L. A. Tyihomirov. Szerinte a дума elnökét nem választani kellene, hanem kinevezni. Emellett szükséges a képviselői sérthetetlenség korlátozása és a népképviselő végrehajtó hatalom feletti kontrolljának erősítése. Az ügyek tárgyalásakor a dumának a jogilag korlátlan főhatalom iránymutatása szerint kell eljárnia. Tyihomirov a népképviselő reformjában kulcskérdésnek tartotta a választási rendszert. Úgy vélte, hogy a zemsztvo-, a városi és más intézményekből és rétegekből olyan személyek kerüljenek a dumába, akik valóban az orosz nép érdekeit képviselik.

1910-ben újra visszatért a képviseleti intézmények reformjára Paszhalov is, aki az 1905-ös manifesztum utáni állapotokat „az állami zűrzavar”

időszakának nevezte. Szerinte a járási zemsztvo-gyűléseken a dumába választott küldötteknek csak tanácskozái jogkört kellene biztosítani és járandóságukat nem a kincstár, hanem a választók fedeznék. 1912-ben fogalmazta meg a népképviselőtről szóló tervezetét A. G. Scserbatov, aki szerint válságos idősokban össze kell hívni az Országos Gyűlést. Ez az intézmény biztosítaná az uralkodó és a nép közötti szorosabb kapcsolatot, mivel a korabeli parasztlázadásokra azért került sor, mert a cár nem értesült a parasztság helyzetéről. Scserbatov tervéből kitűnik, hogy bízott az orosz parasztság monarchikus beállítottságában. Miután a jobboldalnak nem sikerült reformterveit elfogadtatnia a hatalommal, a törvényhozó дума elleni fellépéseik mérséklődtek. Most már nem a дума létét és jogkörét vették célba, hanem csak a delegátusok választási módját. A korábban a dumáról rendkívül élesen fogalmazó Paszhalov is korrigálta álláspontját. Szerinte a járási zemsztvo-gyűléseken kell megválasztani a legméltóbb személyeket küldötteknek, akik között természetesen nem lehetnek műveletlen és felforgató elemek. A szerző hangsúlyozza, hogy csak a szélsőjobboldal nem adta fel reménykedését a дума tanácsadói jogkörű intézménnyé való átalakítására. A IV. Állami Дума választásai után a tematika iránti érdeklődés alábbhagyott, majd a világháború kezdetével a problémakör lekerült napirendről.

Omeljancsuk összegzőként hangsúlyozza, hogy a XX. század elején a konzervatívok parlamentarizmusról szóló nézetei komoly fejlődésen mentek át. Először teljesen elvetették a parlamentarizmust, mint a nyugati civilizációhoz kapcsolódó jelenséget, ami idegen az orosz hagyományoknak. A jobboldalnak a képviselői szervekhez való viszonya azonban nem volt annyira egyértelmű, mivel a „népiesség” (a cár és a nép egysége) az orosz monarchisták ideológiájának sarokköve maradt. A jobboldaliak egy része az egység helyreállítására vissza akart térni az Országos Gyűléshez, amivel a társadalmi erőknek az államigazgatásba való bevonásával ellenzéki kezdeményezőként igyekezett feltűnni. A monarchisták másik (nagyobb és befolyásosabb) része az Országos Gyűlés újraélesztése ellen lépett fel, egyfelől attól tartva, hogy teljes értékű parlament lesz, másfelől rámutatva, hogy a gyűlést korábbi formájában a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények miatt nem lehet visszaállítani. Valószínű, hogy az előbbieket miatt nem támogatta a jobboldal a Buligini дума tervét. Másrészt a monarchisták felismerték, hogy a népképviselőlet ilyen formáját egyik politikai erő se támogatná, mert vagy kevésnek, vagy túl demokratikusnak tartaná.

Az 1905. október 17-i kiáltványt a jobboldal többsége negatívan fogadta, mert a nyugat-európai típusú alkotmányos monarchia felé tett lépésnek tekintette. Ugyanakkor, mint hűségese monarchisták, nem vitathatták a cári

manifesztumot. Ezért a dumához való viszonyuk kétértelmű: egyrészt nem ismerték el az egyeduralom korlátozását, másrészt a cári parancs szemszögükből legitímálta az oroszországi parlamentet. A jobboldal nem adta fel szándékát, hogy vagy megszünteti a dumát, vagy tanácsadói jogkörű szervé alakítja. Az utóbbira az új körülményekhez átformált Országos Gyűlést látta a legalkalmasabbnak. Ez az intézmény azonban csak „véleményeket” közvetített volna a cár felé. A közvélemény balrafordulása és a főhatalom elmozdulása a konstitucionalizmus egyes elemeinek a gyakorlatba való átültetése irányába szükségessé tette a konzervatívok nézeteinek fokozatos korrekcióját. Így – bizonyos kikötésekkel – elismerték a törvényhozói jogkörrel rendelkező dumát és erőfeszítéseiket a választási törvény megváltoztatásával az egyeduralomhoz lojális dumai képviselők biztosítására összpontosították. Csak a szélsőjobboldali monarchisták vitatták egészen a februári forradalomig a дума törvényhozói jogkörét.

- I. V. Omeljancsuk: Parlamentarizm v ideologii rosszijszkih konzervatorov nacsala XX v. (A parlamentarizmus a XX. század eleji oroszországi konzervatívok ideológiájában). Voproszi Isztorii. 2015. 2. 13–35. o.

Kurunczi Jenő